

Оксана Панько

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ РОЗВИТОК ЛАВРІВСЬКОГО МОНАСТИРЯ

Аналізуються основні етапи будівництва та реконструкцій Лаврівського монастиря. Висвітлюються історія та архітектурні особливості комплексу споруд обителі – церков св. Івана Хрестителя та св. Онуфрія, а також самої обителі. З'ясовуються погляди дослідників щодо архітектурних аспектів розвитку відомого чернечого осередку. Наводяться результати археологічних досліджень, проведених у 1970-80-х рр. та 2009–2010 рр.

Ключові слова: *Лаврівський монастир, історія, архітектурно-археологічні дослідження, церква св. Івана, церква св. Онуфрія.*

Святоонуфріївський монастир в с. Лаврів (Львівська область, Старосамбірський район) заснований за різними даними у XII чи XIII ст. [11], у ньому знаходилися єдині у Східній Європі мощі Св. Онуфрія. Існує версія про поховання тут галицько-волинського князя Льва Даниловича.

Монастирський архів славився цінною книгозбірнею, в якій зберігалися відомі «Лаврівські пергаментні листки» з XII–XIII ст., твори Захарії Копистенського, Петра Могили, Йоаннія Галятовського, Лазара Барановича, грамоти князя Лева, кириличні грамоти та багато інших цінних документів [13, с.41]. Лаврівський монастир св. Онуфрія приваблював і надалі привертає до себе увагу науковців, митців, які досліджували його історію, архітектуру, фрески. Обитель відвідало багато відомих діячів української культури: письменники І. Нечуй-Левицький, Я. Головацький, І. Франко, науковці, культурно-освітні діячі – М. Грушевський (1899 р.), І. Крип'якевич, М. Голубець, І. Филипчак, М. Скорик, О. Барвінський, В. Щурат, О. Колесса, В. Дорошенко, Г. Лужицький, які досліджували різні аспекти діяльності монастиря [13, с.89]. Зокрема, у 1918 р. Лаврів відвідав І. Свенціцький, який цікавився лаврівською поліхромією, іконою Матері Божої та іншими образами XVIII ст., дзвіницею, де знаходився дзвін вилитий священиком С. Чернявським на Лемківщині у 1708 р. [14, арк.59].

Лаврівському монастирю присвячена значна наукова література. Першим з досліджень стала праця В. Площанського [7]. У першій половині XX ст. історичний розвиток обителі ґрунтовно досліджували М. Голубець [1; 2], о. М. Когут [14]. Культурно-просвітню, господарсько-фінансову діяльність обителі дослідив Ю. Стецик [11].

На території теперішнього монастиря зберігся один з найстаріших монастирських храмів – церква св. Онуфрія з фресковими розписами XVI ст., які досліджував А. Рогов [8]. Неповдалік на горі донедавна знаходився інший храм – каплиця Івана Хрестителя. Особливий науковий інтерес в науковців викликали і викликають архітектурно-археологічні питання при дослідженні початків обителі, церков св. Івана та св. Онуфрія. Оскільки збереглося небагато історичних відомостей про перші століття функціонування обителі та церковне будівництво, існують різні погляди, припущення стосовно тих чи інших аспектів історії монастиря. У першій половині XX ст. архітектурні особливості монастиря висвітлив В. Січинський [10]. Проведення ґрунтовних архітектурно-археологічних досліджень у наприкінці XX – початку XXI ст. дозволило переглянути деякі усталені погляди. Варто виокремити праці М. Рожка [9], Ю. Лукомського [4; 5], М. Шведа [12; 13], в яких висвітлені результати археологічних досліджень 1973, 1980, 1984–86, 2009–10 рр.

Метою статті є висвітлення основних етапів будівництва монастиря та церков св. Онуфрія та св. Івана, узагальнення наукових досліджень щодо історико-архітектурного розвитку монастиря.

До проведення археологічних досліджень у 70-80-х рр. XX ст. услід за втраченою монастирською хронікою дослідники вважали, що первісний монастир був розташований на іншому місці – неподалік на горі, де знаходилася невелика церква св. Івана Хрестителя, яка до середини XX ст. виконувала функції цвинтарної каплиці [1, с. 38].

Церква св. Івана Хрестителя була спочатку дерев'яна, про що зазначалося в інвентарі 60-х рр. XVIII ст. На початку XIX ст. вона знаходилася в занедбаному стані, у зв'язку з чим її було відреставровано у 1814 р. Відомо, що церкву св. Івана Хрестителя було відновлено у 1929 р. [14,

арк.67]. За описом В.Січинського церква була однонавна, з гранчастим вівтарем та звичайним двоспадістим дахом, складена з різної цегли та каменя – з-поміж новішої цегли була старша цегла, яку він відносив до епохи ренесансу або й давніше. В.Січинський припускав, що церква св. Івана Хрестителя могла бути побудована з решток старших руїн, а саме з мурованих склепінчастих підземель – гробівців [10, с. 5]. Цікавим був її різьблений дерев'яний іконостас із використанням народних елементів: *«хоч основа композиції тут ще барокова, але орнаментальні мотиви скомпоновані досить свobodно і легко, з уживанням типово-українських рослин і цвітів, з якими, але гармонійно підібраними барвами, переважно у землясто-жовтавих і помаранчево-червоних відтінках. Так само різьблене обрамування напрестольного образу Різдва св.Івана Хрестителя»* [10, с. 5-6].

На Святоіванівській горі збереглися сліди городища, які вказують на існування тут у давньоруський період оборонних укріплень. На думку В.Січинського, після зруйнування цих укріплень (які існували ще 1659р.) сюди було перенесено цвинтар, який містився на території Святоонофріївської церкви ще до її побудови [10, с.4]. За його описом, місце первісного монастиря являло собою прямокутну, розташовану на горі поляну, з чотирьох боків якої збереглися сліди валів. З двох протилежних сторін прямокутника залишилися сліди в'їзних брам. Ці ознаки на його думку свідчать про те, що тут був *«невеликий монастирський оборонний замок чи “город” з дерев'яними будівлями та земляними укріпленнями»* [10, с. 4].

Церква була знищена радянською владою після Другої світової війни, більшість очевидців подають 1953 р. З її матеріалу побудували свинарник у центрі села [13, с. 43]. Дотепер зберігся її фундамент.

Як стверджувала монастирська хроніка, приблизно у середині XVI ст. *«укритий поміж лісами Грабовою і Бучиною»* монастир було перенесено з гори *«на вигідніше місце під горою»* [1, с. 42]. На думку М.Голубця, це сталося раніше, принаймні у XVст. [2, с. 318]. Проте розташування тут первісного монастиря заперечував Т.Коструба, вважаючи, що каплицю св.Івана на горі побудовано не у князівські часи, а пізніше. Він підкреслював, що важко уявити, щоб на місці святині під покровом св. Онуфрія поставлено каплицю в честь іншого святого (св. Івана), оскільки зазвичай нова церковна будівля ставилася під покровом того самого святого. Як і В.Січинський, Т.Коструба датував час її виникнення XV–XVI ст. [3, с. 6].

Результати археологічних досліджень, проведених на Іванівському церквіщі у 70-80-х рр. XX ст. вказали на відсутність там культурного шару, ранішого за XVII ст. Дослідження, проведені у 1973р. Львівським історичним музеєм та в 1980р. петербурзьким археологом М.В.Малевською, констатували зведення храму у XVII-XVIII ст. [9, с. 37].

В результаті фундаментальних досліджень, проведених Карпатською архітектурно-археологічною експедицією під керівництвом М. Рожка у 1984-86 рр., вперше було проведене комплексне археологічно-архітектурне дослідження території монастиря та церкви св.Онуфрія та однозначно доведено, що Лаврівський монастир розвивався на одній і тій самій території з XIII ст. З'ясовано, що головна монастирська церква Св. Онуфрія побудована на місці давнішого кладовища, яке сформувалося при попередньому, найімовірніше, дерев'яному храмі, з підлоги якого походять численні керамічні плитки, традиційні для пам'яток сакральної галицької архітектури XII–XIII ст [5, с. 91].

Небагато історичних відомостей збереглося про церкву св.Онуфрія. Вперше вона згадується у королівському привілеї 1550р., тоді як час її будівництва невідомий. На початку XX ст. церкву св.Онуфрія вивчав польський архітектор К.Мокловський, на думку якого, храм був побудований наприкінці XIII ст. Старовинний характер будівлі зберігся *«на вівтарних абсидах з характерним романським фризом і окапом. На відмінне походження східної частини храму вказували крім цього луки вікон і кам'яний матеріал грубих (1,5 м) стін»* [2, с. 333].

Як зауважив М.Рожко, Святоонофріївська церква у Лаврові є єдиним збереженим галицьким монастирським храмом XIII ст. [9, с. 42]. Дослідження підтвердили існування тут підлоги більш раннього храму, очевидно, дерев'яного. Закладка фундаменту могла відбутися лише в другій половині XIII ст. [9, с. 38]. Цікаві результати дало дослідження південно-східної стіни бабинця: у підлозі на глибині 0,72 м виявлено прошарок деревного вугілля товщиною 1 см, який під час пожежі утворився на колишній денній поверхні. Пожежа сталася після 1351-1354 рр., бо саме в ці роки карбувався знайдений тут руський напівгріш Казимира III [9, с. 38]. М.Рожко підкреслював, що центральна частина первісного храму (перехрестя триконху та бабинця) завершувалась барабаном з внутрішнім діаметром 3 м. З північно-західного боку східної конхи була спорудже-

на аркосолія, розміщення та розміри якої наводять на думку про можливе перезахоронення праху Льва Даниловича у Лаврівській церкві св.Онуфрія. Проте під час мощення цегляної підлоги у другій пол. XVII ст. аркосолія була вже без поховання, заповнена будівельним сміттям.

У другій пол. XIV ст. добудовують приміщення теперішнього бабинця, попередньо розібравши західну стіну попереднього храму. Вже у цьому новому приміщенні komponується фресковий розпис. Північна частина первісного храму була зруйнована під час будівництва в XVII ст. барокових крил церкви та склепу (для Антонія Винницького та Басарабів). Південна стіна увійшла в конструкцію забудови крипти. Проведені дослідження дають можливість визначити загальні розміри першої мурованої церкви: довжина – 18 м, ширина – 9-10 м і ширина по конхах 11-12 м. Наявність контрфорсів у західній частині церкви та на стику з північною і південною та східною конхами вказує на висотність західної забудови, її оборонний характер. План цієї частини забудови близький до квадрату, тобто вона мала баштоподібний вигляд [9, с. 41]. Було виявлено поховання Перемишльського владика Антонія Винницького, Стефана і Марії Петричків, Костянтина і Неделі Басарабів [9, с. 37]. Отже, результати архітектурно-археологічного дослідження проведеного у 1980-х рр. доводять існування Лаврівського монастиря у XII–XIII ст.

Археологічне дослідження 2009–2010 рр. під керівництвом Ю. Лукомського підтверджує тезу М. Рожка про неперервний розвиток монастиря від XIII, а можливо, й XII ст. на одному місці. Також було виявлено сліди шістьох пожеж з часів дерев'яної внутрішньої забудови монастиря XIII–XVII ст. Наявність у культурному шарі значної кількості уламків керамічних полив'яних плиток XII–XIII ст., що виявляються переважно у нижніх культурних шарах і концентруються близько до триконхової частини Святоонуфрійської церкви, вказує на велику ймовірність існування попередньої сакральної споруди, у якій застосовувалася мозаїчна підлога на зразок галицьких храмів княжої доби [4, с. 426]. Проблема локалізації первісного храму та інших об'єктів з ранньої історії монастиря може бути розв'язана лише подальшими археологічними дослідженнями [5, с. 96].

Близько 1675 р., як зазначалося у втраченій монастирській хроніці, у Лаврівському монастирі була побудована нова кам'яна церква з сімома верхами та підземними погребамі [2, с. 326]. Археологічні дослідження вказують, що цей рік можна розглядати початком великої перебудови храму. Відомо, що 1705 р. вона була вже завершена, оскільки саме за зразком церкви св.Онуфрія планувалося будівництво нового храму у Добромільському монастирі [13, с. 32].

Як згадує у своєму описі 1776 р. лаврівський настоятель о.П.Волянський, в церкві тоді було сім вівтарів: центральний (роботи А.Берниковича), Богородиці та Воздвиження Чесного Хреста (у правому південному крилі), св.Онуфрія та Благовіщення (у лівому північному, св.Миколая та св.Василія (праворуч та ліворуч у бабинці). За цим описом, центральний іконостас складався з ікон Страстей Господніх та намісних ікон Христа і Богородиці, а поруч, на підбаннику храму, знаходились портрети єпископів з роду Винницьких та інших добродіїв (меценатів) монастиря. Протягом 1860–1867 рр. старий іконостас зазнав значних змін. Сьогодні з цього іконостасу збереглася лише ікона Коронування Богородиці та фрагменти оздоблення дерев'яної рами [12, с. 48].

У 1804 р. церква мала шість куполів під гонтовим покриттям, що потребували реставрації [2, с.329]. Над церквою було п'ять головних бань, шоста над прибудованою пізніше захристією, а також ще одна на окремії дзвіниці. Саме тому здалека храм виглядав як семибанний [2, с.329].

В.Площанський зазначив, що Лаврівський монастир нараховував шість окремих церков: св.Онуфрія, св.Івана Предтечі, Чесного Хреста (мабуть, трапезна каплиця), св.Івана Євангеліста, Покрови Божої Матері (каплиця над джерелом у лісі), св.Миколая [7, с.322].

У 1860–1867 рр. відбулася реставрація церкви: було знято 5 барокових бань та влаштовано трисхилий дах, перероблено старий іконостас, який виконав 1750 р. різьбяр А.Берникович, стіни покрили новою безвартісною поліхромією (1871 р.) [2, с. 331; 13, с. 40]. Внаслідок цієї перебудови церква втратила свій бароковий вигляд і перетворилася, за висловлюванням М.Голубця, «в скромний, провінціоанальний костелик з “сигнатуркою” по середині і непомітними маківками на сідлах двохспадних криш, що покрили рамена її планового хреста» [2, с. 331]. На початку цієї перебудови з наказу світської влади у 1860 р. багато останків з підземель Онуфрійської церкви було перенесено на гору св. Івана та поховано у спільній могилі на цвинтарі біля церкви [13, с. 40].

Улітку 1905 р. у церкві було покладено кам'яну підлогу, замурувано півниці під церквою, які залила повінь навесні 1896 р., яка, зокрема, знищила поховання єпископів Винницьких. Тоді ж біля захристії було знайдено сліди давнього цвинтаря, а залишки людських поховань перенесено на кладовище біля церкви св. Івана Хрестителя. Відомо, що за вказівкою протоігумена П. Філяса тоді шукали й домовину князя Льва [14, арк. 42].

У 1910–1914 рр. відбувалася нова реставрація церкви. Вона була невдалою – знищено кам'яне склепіння над вівтарною апсидою та бабинцем, які характеризували найстаріші стилістичні особливості будови та давали чимало матеріалу для встановлення часу закладення церкви. Бабинець було перекрито звичайною стелею на балках, знищено стару штукатурку. Таким чином, були остаточно знищені всі ознаки барокового стилю та найстаровинніших деталей храму [13, с. 54].

Архітектор о. Казимир Морозовський у 1910 р. відкрив фрески, що мають важливу мистецьку цінність. М.Голубець, який брав участь у відкритті та відчищенні фресок, так як і дослідник старої іконописної техніки, архітектор В.Пещанський, стверджували, що вона є типовою для подібних пам'яток XVст. і навіть давнішого часу [10, с. 12]. Пам'яток цієї доби західноукраїнського походження майже немає, а роботи українських майстрів цього часу (XV ст.) знаходяться на території Польщі [8, с. 339]. У 1914 р. було усунуто стовпи, що затуляли поліхромію [14, арк. 51].

Приміщення самого монастиря також зазнало складної еволюції. Ю. Лукомський виділив чотири основні періоди в генезі обителі, під час яких відбувалися відчутні зміни в планувальній структурі її центральної частини, тобто монастиря в оборонних стінах. Перший період охоплює другу половину XIII–XV ст., другий – XVI – третю чверть XVIII ст.; третій – остання чверть XVIII – початок XX ст. і четвертий – початок XX – середина XX ст. [5, с. 93].

Планувальна структура монастиря під час першого періоду розвитку абсолютно невідома з письмових джерел і може відтворюватися лише гіпотетично за ретроспективним аналізом і на підставі дотепер виявлених археологічних об'єктів. Вже у XIVст. був побудований новий монастирський комплекс прямокутної форми з оборонними стінами та вежами.

Опис монастиря П.Волянського 1767 р. фіксує чотири наріжні вежі та вежу з дзвонами та годинником [10, с. 25-26]. Збереглася північно-західна вежа, до якої з південного та східного боків колись прилягали стіни товщиною 1,30 м, з покритими гонтом галереями. Вузькі стрільниці використовувалися для стрільби з лука або легкої вогнепальної зброї. Залишки ще однієї вежі виявлено в південно-західній частині монастирської території [9, с. 42]. При в'їзді до обителі збереглася залишки оборонної стіни.

Відомо, що до пожежі у 1767 р. (обитель зазнала три великі пожежі – 1549, 1707, 1767рр.) Лаврівський монастир був *«типовою “лаврою” – обведеною напів-фортифікованими мурами клязурою з келіями-одиначками, при чому тільки церква та рефектар з каплицею були збірними місцями для всієї братії»* [2, с. 321]. Він був з чотирьох сторін оточений дерев'яним парканом та муром, на якому були оборонно-сторожові вежі з чернечими келіями [2, с. 320].

У 1775 р. ігумен В.Роговський, *«зваживши значні законників невідгоди через недостаток регулярного помешкання»*, розпочав будівництво нового мурованого монастиря [15, арк. 13 зв.]. М.Швед будівництво нового монастиря датує 1770-1788 рр. [13, с. 37]. М.Мацієвський зазначав, що будівництво розпочалося у 1767 р. та тривало до 1789 р. [6, с. 23]. В процесі будівництва 1776 р. було розібрано обидві східні наріжні оборонні башти, які заважали новому будинкові, а також переплановано дорогу та в'їзд до монастиря, що влаштували при південно-західному куті його території. В результаті обитель втратила свої колишні укріплення, на місці яких було зведено великий корпус та інші будівлі, прорізано нові в'їзди, проте прямокутна в плані територія, сформована оборонними мурами XVII ст., а можливо й ранішого часу, залишилась незмінною [5, с. 98].

На початку XIX ст. Лаврівський монастир знаходився у занедбаному стані, що зафіксовано провінціальними візитаціями 1801 та 1804 рр. Двоповерховий мурований монастир під гонтовим дахом був оточений кам'яним муром та містив вісімнадцять келій для монахів. У 1882 та 1896 рр. було здійснено ремонти монастиря [2, с. 324, 326].

Новий монастирський корпус був споруджений у 1909 р. У результаті зникли головний монастирський Г-подібний корпус з каплицею Св. Хреста, рештки північно-західної башти, довга споруда і кузня на західному пряслі, а також усі огорожувальні мури з прилеглими до них менш значними господарськими спорудами. Натомість з'являється новий просторий двоповерховий корпус з пивницями, кілька незначних споруд громадського (школа) та господарського (гаражі, майстерні) призначення [5, с. 99].

У 1939 р. монастир було пограбовано, а бібліотеку спалено. Після Другої світової війни обитель ліквідували. У 1990 р. монастир та церкву св. Онуфрія передали парафіянам Лаврова.

Хоча в монастирі ченців проживає небагато, тут проводиться значна духовна, культурно-освітня робота: реколекції, відпусти, іконописна школа. Лаврівський монастир надалі є важливим культурно-освітнім, паломницьким осередком і потребує активної популяризації на теренах як України, так і за її межами. Актуальним є виявлення нових історичних джерел, проведення комплексного археологічного дослідження, яке, зокрема, могли б виявити розташування первісного храму обителі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Голубець М. Лаврів (Історично-археологічна студія). *Записки чина св. Василя Великого*. Жовква, 1926. Том II. Вип. 1–2. С. 30–69.
2. Голубець М. Лаврів (Історично-археологічна студія). *Записки чина св. Василя Великого*. Жовква, 1926. Том II. Вип. 3–4. С. 317–335.
3. Коструба Т. Лаврівський монастир у списку “Волинських Городів” XIV ст. *Голос Підкарпаття*. Львів, 1942. Ч. 6 (40). С.3–7.
4. Лукомський Ю. Нові археологічні дослідження Лаврівського монастиря у 2009 р. *Фортеця : збірник заповідника “Тустань”*. Львів. 2012. Кн. 2. С. 404-426.
5. Лукомський Ю., Крупа А.С. Планувальний розвиток монастиря св.Онуфрія у Лаврові. *Праці Науково-дослідного інституту пам’яткоохоронних досліджень*. Львів. 2012. С.90-108.
6. Маціевський М. Шематизм провинції св. Спасителя чина Св. Василя Великого в Галиції и короткій погляд на монастири и монашество руске, отъ заведеня на Руси вьры Христовой ажъ по нынѣшное время. Львів. 1867. 352 с.
7. Площанський В. Лавровъ село и Монастырь въ Самборской округѣ. *Науковий сборникъ Галицо-русской матицы*. Львів. 1866. Вип. I–IV. С. 321–322.
8. Рогов А. Фрески Лаврова. Византия. Южные славяне и древняя Русь. Западная Европа. *Искусство и культура: сборник статей в честь В. Н. Лазарева*. Москва. 1973. С. 339–351.
9. Рожко М. Археологічно-архітектурні дослідження Лаврівського монастиря. *Лавра*. 1999. № 9. С. 37–43.
10. Січинський В. Архітектура Лаврова. *Бібліотека “Записок Чину Св. Василя В.”* Львів. 1936. 33 с.
11. Стецик Ю. Василіанські монастирі Перемишльської єпархії (кінець XVII – XVIII ст.). Дрогобич. 2014. 388 с.
12. Швед М. Василіанський монастир святого Онуфрія у Лаврові: Історія та культура духовного осередку бойківських Карпат. Львів, 2007. 112 с.
13. Швед М. Спаський та Лаврівський монастирі – осередки духовності й культури в Галичині. Львів, 2000. 112 с.
14. ЦДІАЛ України (Центральний державний історичний архів України, м. Львів). Ф. 684 (Протоігуменат монастирів св. Василя Великого обл. спасителя у Львові). Оп. 1. Спр. 2100. м/ф.
15. ЦДІАЛ України. Ф. 3 (Монастирі василіан). Спр. 306 (Хроніка василіанського монастиря у Лаврові, 1771–1899). 51 арк.

Стаття надійшла до редколегії 26.12.2016.

Оксана Панько

ИСТОРИКО-АРХИТЕКТУРНОЕ РАЗВИТИЕ ЛАВРОВСКОГО МОНАСТЫРЯ

Анализируются основные этапы строительства и реконструкции Лавровского монастыря. Освещается история и архитектурные особенности комплекса сооружений обители – церковей св. Иоанна Крестителя и св. Онуфрия, здание монастыря. Анализируются взгляды исследователей относительно архитектурных аспектов развития известного монашеского центра. Наводятся результаты археологических исследований 1970-80-х, 2009-2010 гг.

Ключевые слова: *Лавровский монастырь, история, архитектурно-археологические исследования, церковей св. Ивана, церковей св. Онуфрия.*

Oksana Panko

HISTORICAL AND ARCHITECTURAL DEVELOPMENT OF THE LAVRIV MONASTERY

The main stages of construction and reconstruction of Lavriv monastery are analyzed. Highlights the history and architectural features of the complex structures of the Lavriv monastery churches of St. John the Baptist and St. Onuphrius are described. The views of researchers on the architectural aspects of the development of the famous monastic heart are identified. The results of archaeological research conducted in the 1970-80s, and 2009-2010 are described.

Based on many historical sources, discusses the history of the Church of St. Onuphrius. It is the only surviving Galician monastery Church of the XIII century. Archaeological studies indicate the high probability of the existence of a previous sacred building. The problem of localization of the original temple and other objects from the early history of the monastery were solved in archaeological research. Highlights numerous restructuring of the church of the St. Onuphrius and monastery are analysed.

Key words: *Lavriv monastery, history, architectural and archaeological investigations, the Church of St. John, St. Onuphrius.*